

PAR GRĀMATU “CILVĒKTIESĪBU NOZĪME MĀKSLĪGĀ INTELEKTA LAIKMETĀ: PRIVĀTUMS, DATU AIZSARDZĪBA UN REGULĒJUMS MASVEIDA NOVĒROŠANAS NOVĒRŠANAI”

Marta Urbāne, *Dr. iur.*,

Rīgas Stradiņa universitātes asociētā profesore

Pagājušā gada nogalē LU Akadēmiskais apgāds izdeva Irēnas Barkānes grāmatu “Cilvēktiesību nozīme mākslīgā intelekta laikmetā: privātums, datu aizsardzība un regulējums masveida novērošanas novēršanai”. Būtiski uzsvērt, ka šo darbu Latvijas Zinātņu akadēmija atzina par vienu no ievērojamākajiem sasniegumiem Latvijas zinātnē 2023. gadā.

Irēna Barkāne ir LU Juridiskās fakultātes pētniece un lektore, kā arī UNESCO starptautiskās ekspertu grupas dalībniece. Savā grāmatā viņa piedāvā dziļu ieskatu mūsdienās tik nozīmīgajā diskusijā par cilvēktiesībām mākslīgā intelekta (MI) laikmetā. Autore aplūko plašu jautājumu loku, sākot ar MI novērošanas pasākumu ietekmi uz indivīdu pamattiesībām, beidzot ar ieteikumiem jauna MI regulējuma izstrādei, lai nodrošinātu, ka tehnoloģiju izmantošana ir droša, pārredzama un tas tiek darīts atbildīgi.

Grāmata piedāvā visaptverošu pārskatu par MI novērošanas tehnoloģijām, piemēram, sejas atpazīšanas sistēmām, kas arvien biežāk tiek izmantotas gan publiskajā, gan privātajā sektorā. Piemēram, autore analizē, kā sejas atpazīšanas tehnoloģijas tiek lietotas citās Eiropas valstīs, piemēram, Francijā un Zviedrijā, kur datu aizsardzības iestādes jau ir atzinušas šo tehnoloģiju izmantošanu par cilvēktiesību pārkāpumu, īpaši izglītības iestādēs, uzsverot, ka šīs tehnoloģijas rada nevajadzīgu iejaukšanos indivīdu privātajā dzīvē un veicina diskrimināciju. Minēta arī Sanfrancisko, kas bija pirmā ASV pilsēta, kura aizliedza sejas atpazīšanas tehnoloģijas izmantot

policijā, norādot uz to diskriminējošo raksturu un potenciālo cilvēktiesību pārkāpumu, īpaši, ja šīs tehnoloģijas tiek lietotas bez pienācīgas pārredzamības un uzraudzības.

Autore vērš uzmanību uz MI izmantošanu automatizētu lēmumu pieņemšanai. Vairākas starptautiskas korporācijas, piemēram, *Amazon* un *IBM*, ar MI algoritmiem automatizē lēmumu pieņemšanu personāla atlases un novērtēšanas procesos. Šīs sistēmas bieži tiek balstītas uz liela datu apjoma analīzi, tomēr autore norāda, ka tās var būt neobjektīvas un diskriminējošas, īpaši attiecībā uz sievietēm un minoritātēm. Piemēram, *Amazon* eksperimentālais MI balstītais personāla atlases rīks izrādījās tendēts dot priekšroku kandidātiem vīriešiem, jo tika apmācīts ar datiem, kuros dominēja informācija par vīriešiem. Šādas tehnoloģijas rada nopietnus riskus tiesību uz nediskrimināciju un vienlīdzīgām iespējām nodrošināšanā.

Autore norāda, ka mūsdienās MI tehnoloģijas, pamatojoties uz biometriskajiem datiem, spēj atpazīt arī emocijas un citas pazīmes, kas raksturo personu. Autore arī brīdina, ka MI sistēmu izmantošana fizisku personu emocionālā stāvokļa noteikšanai apdraud cilvēktiesības un var radīt nozīmīgu kaitējumu indivīdiem. Viens no interesantākajiem piemēriem ir ASV bankas, kas lieto sejas atpazīšanas tehnoloģijas, lai novērtētu, vai darbinieki pietiekami bieži smaida bankas apmeklētājiem, uzskatot, ka smails var veicināt klientu apmierinātību un lojalitāti. Tomēr autore arī brīdina, ka šādu

tehnoloģiju izmantošana var radīt būtiskus cilvēktiesību pārkāpumus, jo nav pietiekamu zinātnisku pierādījumu par to spēju precīzi atpazīt un novērtēt cilvēku emocijas.

Papildus I. Barkāne analizē MI tehnoloģiju izmantošanu tiesībsardzības iestādēs Eiropā, kur atsevišķas valstis, piemēram, Lielbritānija, aktīvi lieto sejas atpazīšanas tehnoloģijas sabiedriskās vietās, lai identificētu personas, kuras veikušas noziedzīgus nodarījumus, tomēr šī prakse bieži tiek apstrīdēta tiesā par tās neatbilstību cilvēktiesību principiem. Viens no piemēriem ir Lielbritānijas tiesas atzinums, ka Dienvidvelsas policijas izmantotā sejas atpazīšanas tehnoloģija ir nelikumīga, jo ar to tiek pārkāptas cilvēka tiesības uz privātumu un datu aizsardzību.

Grāmatā īpaša vērība pievērsta MI regulējuma attīstības mijiedarbības ar privātumu un personas datu aizsardzību analīzei, pamatojoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības Tiesas praksi. Šajā kontekstā autore izgaismo dažādas pretrunas starp MI tehnoloģiju straujo attīstību un cilvēktiesību principu ievērošanu. Piemēram, to, ka Eiropas Savienības Tiesa ir atzinusi par nelikumīgu masveida datu saglabāšanu, ja vien tā nav stingri nepieciešama sabiedriskās drošības nolūkos. Norādīts arī uz jauno Eiropas Mākslīgā intelekta aktu, kas paredz stingrāku regulējumu attiecībā uz MI izmantošanu, īpaši uzsvērot cilvēktiesību ietekmes novērtējumu kā būtisku mehānismu risku novēršanai.

Grāmatas noslēguma nodaļās I. Barkāne piedāvā ieteikumus MI tiesiskā regulējuma un politikas attīstībai, uzsvērot nepieciešamību pēc jauna regulējuma, kas respektētu cilvēktiesību principus. Autore uzsver, ka ir nepieciešams izveidot neatkarīgu uzraudzības mehānismu un efektīvus tiesiskās aizsardzības līdzekļus, lai novērstu cilvēktiesību pārkāpumus, kas saistīti ar MI tehnoloģijām. Viņa aicina definēt “sarkanās līnijas”, kuras MI tehnoloģijas nedrīkst pārkāpt, piemēram, tiesībsardzības nolūkos aizliedzot sejas atpazīšanas tehnoloģiju lietošanu publiskās vietās.

Lai gan I. Barkāne pētījumā galvenokārt koncentrējas uz Eiropas un starptautisko tiesisko regulējumu, grāmata dod arī kritisku vērtējumu par pašreizējo situāciju, mudinot lasītājus apsvērt, kā šie jautājumi attiecas uz viņiem pašu privātās dzīves kontekstā. Kopumā šī grāmata piedāvā vērtīgu resursu akadēmiķiem, politikas veidotājiem un digitālās politikas attīstītājiem. Tā būs interesanta ikvienam, kuru interesē, lai straujajā digitalizācijas laikmetā tiktu saglabāts privātums.

I. Barkānes darbs aicina lasītājus padomāt par to, kā MI tehnoloģijas, kas solās uzlabot drošību un efektivitāti, var vienlaikus apdraudēt pamattiesības un brīvības. Šī grāmata ir būtisks solis uz priekšu, lai izprastu cilvēktiesību nozīmi šajā strauji mainīgajā tehnoloģiju pasaulē, un ir pelnījusi, lai tai īpašu uzmanību pievērstu visi, kam rūp tiesiskums un demokrātija mūsdienu sabiedrībā.